

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Tafsîr Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2025 (Nisan/April)

Başarısız Bir Reddiye Olarak Shoaib Ahmed Malik'in Islam and Evolution/İslam ve Evrim Kitabı Üzerine*

On Shoaib Ahmed Malik's Islam And Evolution as an Unsuccessful Refutation

في كتاب "الإسلام والتطور" لشعيب أحمد مالك تفنيدا غير ناجح

Hasan Can ATEŞ

Dr. Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı

Dr. Research Assistant Ardahan University Faculty of Theology Basic Islamic Sciences

Department of Tafsîr

Ardahan, TÜRKİYE

hasancanates@ardahan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5571-5941>

 <https://ror.org/042ejbk14>

Atıf / Citation

Ateş, Hasan Can. "Başarısız Bir Reddiye Olarak Shoaib Ahmed Malik'in Islam and Evolution/İslam ve Evrim Kitabı Üzerine". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan/April, 2025), 254-273.

<https://doi.org/10.31121/tader.1615881>

Bilgi/ Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş/Received: 08/01/2025

Kabul/Accepted: 17/04/2025

Yayın/Publication: 30/04/2025

Etik, Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı/Ethics, Conflict of Interest and Funding Statement

Etik kurallara uyulduğu beyan edilmiştir/It was declared that ethical rules were complied with.

Yazar(lar)ın bir çıkar çatışması yoktur ve yazarlar herhangi bir dış fon almamışlardır.

The author(s) has no conflict of interest to declare and received no external funding in Support.

İntihal: Tespit edilmemiştir/ No plagiarism detected. (intihal.net).

Lisansüstü Tezlerden Üretilmesi: Üretilmemiştir.

Production from Postgraduate Theses: Not Produced.

Lisans / License

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

License (CC BY-NC).

Yayımcı / Published by Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

* Makalenin hazırlanma sürecinde yorum ve değerlendirmelerde bulunan Hamza Pala, Merve Koçyiğit, Gü-lümser Ateş, Özge Kılıç, Ahmet Taha Sütcü, Sibel Arga ve Öğr. Görevlisi Nadir BULUT'a teşekkür ederim. Çalışmada İngilizce metinlerin tercümesinde üretken yapay zekâdan (ÜYZ) kısmen faydalanılmıştır.

Öz

Günümüz tefsir meselelerinden biri modern bilime nasıl yaklaşılacağı konusudur. Bu bağlamda tefsir akademisyenlerine yöneltilen sorular arasında; Kur'an ayetlerinin bilim ile herhangi bir uyumsuzluk yaşayıp yaşamadığı, Kur'an'ı açıklama faaliyeti esnasında evrim görüşüne nasıl yaklaşılacağı, evrimi bilimsel bir gerçek olarak sunan iddialara nasıl bakılacağı gibi meseleler bulunmaktadır. Biyoloji bilimi adına savunulan evrim görüşü hakkında günümüz tefsir akademisyeninin sağlıklı ve doğru bilgiye ulaşması, öte yandan çarpıtılmış bilgilere ve manipülasyonlara karşı şuurulu bulunması bir ihtiyaç olarak tezahür etmektedir. İslam araştırmacılarının evrim meselesine nasıl yaklaşması gerektiğine dair yazılmış yeni çalışmalarından biri, Shoaib Ahmed Malik'in *Islam and Evolution Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm* (İslam ve Evrim: Gazâlî ve Modern Evrim Paradigması) adlı eseridir. Kitap, evrimin bilimsel olarak ispatlanmış bir gerçek olduğunu, evrim görüşünü tartışmalı bir konu olarak görmenin hata olacağını savunmaktadır. Kıtaba göre Müslüman araştırmacıların yapacağı en doğru hareket, evrim anlatısını tartışılmaz bir bilimsel veri olarak kabul etmek ve bu görüşü İslâm ile uzlaştırma yönünde gayret göstermektir. Evrimin neden bilimsel bir gerçek olarak görülmesi gerektiğine dair bazı biyolojik argümanlar sıralayan yazar, evrim argümanlarını ikna edici bulmayan ve bu görüşü kabul etmeyen araştırmacılara bazı ağır eleştiriler yöneltmektedir. Yaptığımız incelemelerde; söz konusu *Islam and Evolution* kitabında sunulan biyolojik bilgilerin ciddi birtakım eksik ve yanlışlar içerdiğini gördük. Yazarın evrim argümanı olarak sunduğu bilimsel verilerde hatalı bilgiler bulunmaktadır. Öte yandan bu argümanlar sadece evrim yanlılarının bakış açısıyla sunulmakta, evrimi kabul etmeyenlerin bu argümanlara karşı yaptığı biyolojik/bilimsel itirazlar çoğunlukla gündeme getirilmemektedir. Bu bağlamda; *Islam and Evolution* kitabının evrim ile ilgili olarak öne sürdüğü biyoloji anlatısının mahiyeti, makalemizin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Günümüz Tefsir Meseleleri, Modern Bilim, Yaratılış, Evrim, Shoaib Ahmed Malik, *Islam and Evolution*.

Abstract

One of the issues of today's tafsir is how to approach the modern science. In this context, some of the questions that can be asked to tafsir scholars are; whether the verses of the Qur'an have any incompatibility with science, how to approach the view of evolution to explaining the Qur'an, and how to see the claims that present evolution as a scientific fact. It is a need for today's tafsir to have access accurate information about the view of evolution defended in the name of biological science and, on the other hand, to be aware of distorted information and manipulation. One of the recent works on how Islamic scholars should approach the issue of evolution is Shoaib Ahmed Malik's *Islam and Evolution Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. The book argues that evolution is a scientifically proven fact and that it would be a mistake to regard the view of evolution as a controversial issue. According to the book, the best course of action for Muslim researchers is to accept the evolutionary narrative as indisputable scientific fact and to endeavour to reconcile this view with Islam. The author lists some biological arguments for why evolution should be accepted as a scientific fact, and he makes some harsh criticisms of the researchers who do not find the arguments for evolution convincing and do not accept this view. In our analyses, we have found that the biological information presented in the book *Islam and Evolution* contains some serious flaws and errors. The scientific data presented by the author as arguments for evolution contain erroneous information. On the other hand, these arguments are presented only from the point of view of the proponents of evolution, and the biological objections of those who do not accept evolution to these arguments are mostly not mentioned. In this context, the nature of the biological narrative put forward by the book of *Islam and Evolution* in relation to evolution is the subject of this article.

Keywords: Tafsir, Today's Tafsir Issues, Modern Science, Creation, Evolution, Shoaib Ahmed Malik, *Islam and Evolution*.

الخلاصة

من قضايا التفسير المعاصرة كيفية الاقتراب من العلم الحديث ومن الأسئلة التي يمكن أن توجه لباحثي التفسير في هذا السياق هل القرآن يتعارض مع العلم، وكيف يمكن مقارنة رؤية التطور أثناء تفسير القرآن، وكيف يمكن النظر إلى الترويجات التي تقدم التطور كحقيقة علمية. من الضروري أن يكون لدى علماء التفسير اليوم معلومات سليمة ودقيقة حول رؤية التطور التي يتم الدفاع عنها باسم العلم البيولوجي، وأن يكونوا على وعي ضد المعلومات المشوهة والتلاعبات. من المؤلفات الجديدة التي تناولت كيفية تناول العلماء المسلمين قضية التطور كتاب شعيب أحمد مالك "الإسلام والتطور الغزالي والنموذج التطوري الحديث". يجادل الكتاب بأن التطور حقيقة مثبتة علمياً، وأنه سيكون من الخطأ اعتبار الرأي القائل بالتطور قضية خلافية. وفقاً للكتاب، فإن أفضل مسار للباحثين المسلمين هو قبول الرواية التطورية باعتبارها معطيات علمية لا تقبل الجدل، والسعي للتوفيق بين هذه الرؤية والإسلام. يسرد المؤلف بعض الحجج البيولوجية التي تبرر اعتبار التطور حقيقة علمية، ويوجه بعض الانتقادات الشديدة للباحثين الذين لا يجدون حجج التطور مقنعة ولا يقبلون هذا الرأي. وقد وجدنا من خلال تحليلاتنا أن المعلومات البيولوجية الواردة في كتاب "الإسلام والتطور" تحتوي على بعض النواقص والأخطاء الخطيرة. فالبينات العلمية التي قدمها المؤلف كحجة للتطور تحتوي على معلومات خاطئة. ومن ناحية أخرى، يعرض هذه الحجج من وجهة نظر مؤيدي التطور فقط، ولا تطرح غالباً الاعتراضات البيولوجية التي يثيرها من لا يقبلون التطور ضد هذه الحجج. وفي هذا السياق، فإن طبيعة السرد البيولوجي الذي يطرحه كتاب "الإسلام والتطور" فيما يتعلق بالتطور هو موضوع هذا المقال.

الكلمات المفتاحية: التفسير، قضايا التفسير المعاصرة، العلم الحديث، الخلق، التطور، شعيب أحمد مالك، الإسلام و التطور.

Giriş

Günümüz tefsir araştırmacılarının karşısına çıkan meselelerden biri, evrim fikrine nasıl bakılacağı konusudur. Evrim çoğunlukla İngiliz tabiat bilimcisi Charles Darwin (öl. 1882) ismiyle ilişkilendirilmekle beraber günümüzde de belli bir taraftar kitlesine sahip bir canlılık tarihi görüşüdür. Tüm canlı türlerini tek bir ortak soya bağlayan bu görüş hem İslâm âleminde hem batı coğrafyasında tartışmalara sebep olmuştur.

İlgili görüşün Kur'ân-ı Kerîm ile çelişip çelişmediği irdelendiğinde karşımıza *evrimin bilimsel kıymeti* meselesi çıkmaktadır. Konu hakkındaki tartışma ve yayınlarda evrimin bilimsel olarak ispatlanmış bir teori olduğu ve ayetleri bu teori ile zıtlamayacak şekilde yorumlamak gerektiği fikri ile karşılaşilmektedir. Bu mesajı veren son çalışmalardan biri Shoaib Ahmed Malik'in *Islam and Evolution Al-Ghazālî and the Modern Evolutionary Paradigm* (İslam ve Evrim: Gazâlî ve Modern Evrim Paradigması) adlı eseridir.¹

Normalde biyoloji disiplinini ilgilendiren *evrimin bilimsel kıymeti* meselesi, artık günümüz tefsir meselelerinden biri hâline gelmiştir. Zira bir araştırmacı evrimi reddedilemez gerçek olarak görüyorsa ayetlere de bu mantık üzerinden bakacaktır. Öte yandan araştırmacı evrimin bilimsel bir değeri olmadığını düşünüyorsa, tefsir faaliyeti esnasında bu teoriyi ciddiye almayacaktır. Örnek vermek gerekirse tefsir, fıkıh ve kelâm alanında telifleri bulunan Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971) evrim teorisinin bilimsel bir kıymeti olmadığı ve böyle bir teori üzerinden dinî nasları farklı yorumlara tâbi tutmanın hata olacağı görüşündedir.² Bilmen, ilgili eserinde bu görüşünü biyoloji verileriyle gerekçelendirmekte ve kendi döneminde gün-

¹ Shoaib Ahmed Malik, *Islam and Evolution Al-Ghazālî and the Modern Evolutionary Paradigm* (New York: Routledge, 2021). Eser, yakın zamanda Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Shoaib Ahmed Malik, *Gazzâlî ve Modern Evrim Paradigması*, çev. Mehmet Bulgen (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2024). Makale boyunca esere yaptığımız atıflarda İngilizce asıl metin kastedilmektedir. İngilizce metinden yaptığımız tercümelerde eserin Türkçe baskısından yer yer faydalanmakla beraber ihtilaf vukuunda kendi tercihlerimizi esas aldık.

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri Ehl-i Sünnet İtikadı* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 188. Krş. İdris Sami Sümer, "Evrin Düşüncesinin Türkçe Kur'ân Meâline Yansıması 'Kur'ân'ı Hakim Meâlî' Özeline Bir İnceleme", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim 2024), 514, 532.

deme getirilen bazı evrim argümanlarını mercek altına almaktadır.³ Bu, biyoloji verilerinin yer yer tefsir ve kelâm ilmiyle ilgili hâle gelebildiğini gösteren bir örnektir.

Günümüz tefsir problemlerinden biri olarak evrim meselesi hakkında söz söyleyebilmek için öncelikle işin biyolojik/bilimsel yönünü anlamak gerekmektedir. ‘Biyoloji biliminin verileri evrimi hakikaten ispatlıyor mu?’ sorusuna cevap vermek bu noktada bir ihtiyaç hâline gelmektedir. Bu soruya isabetli ya da isabetsiz bir cevap veren ve evrimle ilgili bazı biyolojik iddiaları gerek ilahiyat camiasına gerekse genel olarak akademik camiaya arz eden *Islam and Evolution* kitabını bu açıdan incelemek faydalı olacaktır.

Makalemizin boyutları açısından *Islam and Evolution* kitabının kelâmî ve felsefî yorumlarını incelememekteyiz. Çalışmamızda odaklandığımız konu, kitabın biyoloji bilimi üzerinden evrim hakkında verdiği bilgilerin ne ölçüde doğru olduğudur. Gerek yurt içi gerekse yurt dışı literatürde odaklandığımız bu konuyu işleyen bir yayına rastlamamış olmamız bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Oldukça yakın zamanda yayımlanıp Türkçeye çevrilmiş olan *Islam and Evolution* kitabı hakkında bu muhtevadaki bir araştırmanın literatüre katkı sunacağı ve araştırmacıların sağlıklı bilgiye erişimini kolaylaştıracağı kanaatindeyiz. Bu sebeple mezkûr eserde evrim argümanlarının tetkik şekli ve ispat değeri, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

1. Kitabın Bir Reddiye Oluşu

Yaptığımız okumalarda *Islam and Evolution* eserinin evrim meselesinde tamamen taraflı bir duruş sergilediğini gördük. Malik bu kitabında evrim görüşünü iddialı bir şekilde savunmuş, evrimi kabul etmeyenlere de ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Kitabın ana fikrini oluşturmada bu eleştirilerin ciddi bir yer tuttuğunu gözlemlemekteyiz. Bu açıdan, *Islam and Evolution* kitabını bir *reddiye* olarak nitelemeyi isabetli buluyoruz.

Türkçede *reddiye* kelimesi “bir düşüncüyü, bir öğretiyi çürütmek için yazılan yazı” anlamına gelir.⁴ Herhangi biri ‘falancaya reddiye yazdım’ dediğinde ‘falancanın fikrini çürütmek için bir yazı yazdım’ manası anlaşılır. Bu şekilde anladığımız takdirde *reddiye* kelimesi nötr bir kavram olmaktadır; bir eserin *reddiye* olduğunu söylemek esasen bir övgü ya da yergi değildir. “Bir düşüncüyü, bir öğretiyi çürütmek için yazılan” eserler bu eleştiri faaliyetinin hakkını verirlerse bilimsel açıdan makbul sayılırlar. Öte yandan bu eserler, eleştirdikleri tarafın görüşlerini yanlış yahut eksik anlayarak/anlatarak değerlendirirlerse bu durum elbette ilmî bir tavır sayılmayacaktır.

Islam and Evolution kitabının ilmî mahiyetini incelemeye geçmeden evvel, bu eseri neden reddiye olarak nitelendirdiğimizden bahsetmek isabetli olacaktır. Eser, evrimin İslâm inancına aykırı olup olmadığı ve evrimin dinle uzlaştırılıp uzlaştırılamayacağı sorusu etrafında yazılmış bir çalışmadır. Böyle bir uzlaştırmanın mümkün olduğunu düşünen yazar, görüşünü temellendirirken evrimi felsefî bir varsayım olarak değil bilimsel bir gerçek olarak görmekte, tabiatıyla de kitabının kurgusunu bu hüküm üzerinden oluşturmaktadır. Kitap incelendiğinde, evrim iddialarının açık bir şekilde savunulduğu görülmektedir. Taraflı duruşunu

³ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 191-201.

⁴ Türk Dil Kurumu (TDK), “Türk Dil Kurumu | Sözlük” (Erişim 23 Ağustos 2024).

muhtelif noktalarda ilan eden müellif, evrimi bir bilim olarak isimlendirmekte ve yer yer “evrim bilimi” ifadesini kullanmaktadır.⁵ Evrim görüşünün “bilimin saygın metodolojileri”ne dayandığını söyleyen⁶ Shoaib Ahmed Malik, evrimi kabul etmeyenleri ‘bilim adamları arasındaki sıradan fikir ayrılıklarını hemen kendi lehlerine bir koz olarak kullanmak’ ile suçlamaktadır.⁷ Ona göre evrim, muhtelif alanlardan gelen delillerle ispatlanmış güçlü bir teoridir.⁸

Müellife göre ilgili görüş o kadar kuvvetli delillere sahip bir teoridir ki; ilmî faaliyet esnasında evrim aleyhinde bilimsel bir veri ile karşılaşsak bile evrimi reddetmek yerine – “Bunu destekleyecek bilimsel deliller olduğu varsayılırsa”- elimizdeki veride hata olma ihtimalini araştırmak gerekmektedir. Çünkü yazara göre muhtelif deliller evrim iddiasını ispatlayarak ona büyük bir ilmî dokunulmazlık kazandırmıştır ve “evrimin önemli bir epistemik ataleti vardır”.⁹ Bu noktada Malik'in evrimi tartışılmaz ve yanlışlanamaz bir fikir olarak gördüğünü söylemek kanaatimizce mübalağa sayılmayacaktır.

Islam and Evolution kitabında evrimin defaatle bir “bilim/science” olarak sunulduğundan yukarıda bahsedilmişti. Evrim bir bilim olunca, evrimi kabul etmeyen araştırmacılar da ister istemez ‘bilim dışı’ yahut ‘bilim karşıtı’ olarak tavsif edilecektir. Hakikaten de evrimi kabul etmeyenler bu eserde bilimden anlamayan, sırf dinî sebeplerle evrimi reddeden kişiler olarak resmedilir. Kitabının hazırlanma sürecine temas eden yazar, evrime ikna olmayan Müslümanlardan bahsederken: “Ayrıca, evrimi anlaşılması zor ve/veya İslâm ile bağdaşmaz bulan Müslüman gayr-i mütehasşısınların endişe ve kaygılarını dinlemek için elimden gelenin en iyisini yapmaya çalıştım”¹⁰ demektedir. Bu cümlede evrimi kabul etmeyen araştırmacılar hakkındaki ilk yorumun “evrimi anlaşılması zor bulanlar” şeklinde olması bir kenara, bu şahısların toptan bir şekilde gayr-i mütehasşıs (*laity*) kelimesi ile tanıtılması kanaatimizce gayr-i ilmî ve önyargılı bir tavidir. İngilizcede ‘din adamı olmayanlar, meslekten olmayan, uzman olmayan sıradan halk’ anlamına gelen *laity* kelimesinin Türkçede tam bir karşılığı olmadığı için biz “gayr-i mütehasşıs” diye çevirdik.¹¹ Kitabın henüz giriş kısmında evrim karşıtlarının *laity* gibi küçümseyici bir vasıfla anılması önyargılı bir tavidir.

Malik'in evrim karşıtlarını küçümseyici ifadelerle eleştirdiği başka bir yer “İtiraz 4 – Bilim adamları evrim konusunda anlayamıyor” başlığıdır. Bu başlık altında yazar, evrimi kabbullenmeyenleri ‘bilim dünyasındaki sıradan ihtilafları evrim aleyhine delil olarak kullanmak-

⁵ Yazarın “evrim bilimi” ifadesini kullandığı bazı yerler için bk. Malik, *Islam and Evolution*, 2, 4, 7, 21, 49, 50, 55, 56, 78.

⁶ Malik, *Islam and Evolution*, 13.

⁷ Malik, *Islam and Evolution*, 51.

⁸ Bk. Malik, *Islam and Evolution*, 38, 45, 47, 50, 59. Krş. Malik, *Islam and Evolution*, 55-56.

⁹ Malik'in, evrim aleyhinde görünen bilimsel verilerle karşılaşılacak olsa bile bu verilerin evrim anlatısına uygun bir şekilde yorumlanmasını tavsiye eden ilgili sözleri için bk. Malik, *Islam and Evolution*, 59 (30 nolu dipnot).

¹⁰ Malik, *Islam and Evolution*, 12. İlgili cümlenin asıl metni: “I have also tried my utmost best to listen to the worries and concerns of the Muslim laity who find evolution difficult to understand and/or to be incompatible with Islam.”

¹¹ Google arama motorunun Oxford Languages kaynaklı sözlüğünde *laity* kelimesine iki mana verilmiştir: “1. ruhban sınıfından farklı olarak, meslekten olmayan insanlar. 2. profesyonellerden veya uzmanlardan farklı olarak sıradan insanlar”. Görüleceği üzere her iki tarifte de ortak nokta; uzman olmamak, bilgisiz olmaktır. Mezkûr tarifler için bk. Google, “laity meaning - Google'da Ara” (Erişim 18 Kasım 2024).

la' suçlar ve bu itham üzerinden onlara cevap verir.¹² Bu esnada evrim muhalifi anlamında kullanılan *critic* kelimesi, *scientist* (bilim adamı) kelimesinin karşıtı olarak kullanılır. Malik burada kendi görüşlerini desteklemek sadedinde "Bowler tarafından da gözlemlendiği gibi"¹³ diyerek Peter J. Bowler'dan bir iktibas yapar. Yapılan iktibasta evrimi kabul etmeyenler "bilim dünyasının dışındaki muhalifler",¹⁴ "bilimsel araştırmada aktif olarak bulunmamış kişiler",¹⁵ "Dünyayı modern haliyle doğrudan Tanrı'nın yarattığına ikna edilmiş olan ve bilim insanları arasındaki herhangi bir muhalefet belirtisini, materyalist dünya görüşünün büyük kusurları olduğunun delili olarak kullanan dinî düşünürler"¹⁶ gibi kötileyici ifadelerle anılır. Bu itham edici anlatım üslubunda evrimi kabul etmeyenler defalarca bilim dışı kişiler olarak nitelenir ve bilim adamlarının o kişilere zıt bir kampta olduğu mesajı okuyucuya ısrarlı bir şekilde sunulur.

'Evrimi sürekli bilim kavramıyla yan yana zikretmek' ve 'evrim karşıtlığını sürekli bilim dışı sebeplere bağlamak' şeklinde özetleyebileceğimiz yaklaşım, kitabın henüz 2. sayfasında kendisini göstermektedir. "Navigating Islam and science/ İslam ve bilim arasında gezinti" başlığına uzun sayılabilecek bir paragrafla başlayan yazar; bilim adamlarının evrimi savunduğunu, bazı Müslümanların dinî sebeplerden dolayı evrime karşı çıkarken diğer bazılarının bilime (yani evrime) güvenmeyi tercih ettiğini belirtir. Malik'e göre evrimi kabul edenler ya dinden uzaklaşarak bunu yapmakta ya da evrim ile İslâm'ı aynı anda kabul etmek için bir ara formül üretmektedir. Sözün özü Malik burada da evrim kavramını bilim kavramıyla eşitlemiş ve evrimi ikna edici bulmayan düşünceleri bilim hâricindeki faktörlerle ilişkilendirmiştir. Bu paragrafta da evrim muhalifleri, 'bilim adamlarına karşı çıkan bilgisiz dindarlar' portresi içinde sunulmuştur. 'Evrimi reddeden bilim adamları yok mu? Evrim karşıtlarının bilimsel argümanları/itirazları yok mu?' gibi sorular burada da cevapsız kalmıştır.

Kitabın baş tarafında "yanlış anlamalar" şeklinde bir başlık veren müellif, evrim kavramının ilgisiz konularla ilişkilendirildiği yönünde şikâyetle bulunduktan sonra "Evrim bilimini bilim insanı olmayanlara anlatmanın zorlukları da cabası. Evrimin kamuoyu ile iletişimi genellikle bilim camiası için bir zorluktur" der.¹⁷ Yukarıda bahsettiğimiz tavrı burada da gösterilir; evrim sürekli bir şekilde bilim kavramı ile yan yana anılırken evrimi kabul etmeyenler bilim dışı olmakla, bilgisizlikle ve "yanlış bilgilendirilmiş"¹⁸ olmakla ilişkilendirilir. Daha işin başında meseleyi böyle sunan bir kitabın evrim hakkında tarafsız bir tavır sergilemeyeceği aşîkârdır.

¹² Malik, *Islam and Evolution*, 50-51. Malik, evrim muhaliflerine bu suçlamayı yöneltirken onlara ait herhangi bir kaynağa atıf yapmamaktadır. Dolayısıyla 'bilim dünyasında sıradan ihtilafları evrim aleyhine delil olarak kullananlar'dan bahseden yazarın tam olarak kimi kastettiği anlaşılmamaktadır.

¹³ "As observed by Bowler".

¹⁴ "The critics outside the scientific community".

¹⁵ "Not actively engaged in scientific research".

¹⁶ "Religious thinkers, convinced that God created the world directly in its modern form, exploit any sign of dissent among scientists as evidence that the materialistic worldview has major flaws".

¹⁷ Malik, *Islam and Evolution*, 4. Asıl metin: "There are the added difficulties of explaining the science of evolution to non-scientists. Public communication of evolution is generally a challenge for the scientific community".

¹⁸ Malik, *Islam and Evolution*, 4. Kullanılan kelimenin aslı: "misinformed".

Evrimi bilimsel bir gerçek olarak gören *Islam and Evolution* kitabı, bu görüşü ispatlamak için bazı argümanlar ortaya koymaktadır. Kitabın bu argümanları nasıl ele aldığını incelemek faydalı olacaktır.

2. Evrim Argümanlarının Eserde İncelenme Şekli

Evrim, tüm canlı türlerinin ortak bir atası olduğunu savunan görüşün adıdır.¹⁹ Buna göre kuşlardan balıklara, bakterilerden sürüngenlere kadar incelediğimiz tüm bu canlılar birbiriyle akrabadır. Tüm canlıları birbiriyle ilişkilendiren bu iddiaya *evrensel ortak ata tezi* diyebiliriz. Çalışmamızda konuyu daha rahat anlatmak için bu tezin İngilizce kısaltması olan LUCA ifadesini kullanacağız. LUCA (Last Universal Common Ancestor / Son Evrensel Ortak Ata) ibaresi ile evrim teorisinin evrensel ortak soy iddiasını kastedeceğiz.

Evrim teorisinin ana iddiası LUCA'dır.²⁰ Dolayısıyla evrime delil olarak sunulan verileri incelerken 'Bu veri LUCA'yı ispatlıyor mu? Tüm canlı türlerinin tek bir kökenden geldiğini gösteriyor, birden fazla köken olamayacağını söylüyor mu?' sorularını sormak gerekmektedir. Bu bağlamda *Islam and Evolution* kitabında aşağıdaki argümanların kullanıldığı görülmektedir.

2.1. Paleontoloji (Fosilbilim) Argümanı

Biyoloji verilerinin evrimi (dolayısıyla LUCA'yı) ispatladığını belirten *Islam and Evolution* kitabı, bu verilere örnek olarak fosilleri ve fosil bilimi olan paleontolojiyi göstermektedir. Evrimin delillerini konu alan "Evidence for evolution / Evrim için deliller" başlığının altındaki ilk alt başlık "Fossil record / Fosil kayıtları"dır.

Mevzubahis "Fosil kayıtları" başlığı, görüldüğü kadarıyla şu ilmî sorunlara sahiptir:

a) Fosil Kayıtlarına Genel Bakıştaki Sorun

Yazar, tüm canlıları kapsayan LUCA iddiasının fosil kayıtları tarafından ispatlandığını söylemektedir. Kitabın 32. sayfasında şöyle denmektedir:

"Fosil kayıtlarında akılda tutulması gereken iki umumi kaide vardır. Birincisi, daha eski tabakalar toprağın daha derinliklerindedir. Yani ne kadar derine inersek, zamanda o kadar geriye gideriz. İkincisi, daha eski tabakalardan daha yeni olanlara doğru ilerledikçe organizmaların karmaşıklığında geniş bir artış olduğu görülmektedir. Darwin'in zamanında fosil kayıtları nispeten zayıftı. Düzensizdi ve birçok boşluğu vardı. Bir buçuk asrı aşkın bir süre sonra fosil kayıtları biyolojik organizmaların kademeli evrimini açığa vuran önemli deliller elde etmiştir."

İktibas ettiğimiz cümlelerin akabinde, evrimi ispatlayan fosillere örnek olarak Pakicetus ve Tiktaalik fosillerinden bahsedilmekte, ardından fosiller başlığı sona ermektedir. İlgili

¹⁹ Hüseyin Allahverdi, "Biyolojide Evrim Nedir Ne Değildir?", *Evrim Nedir Ne Değildir*, ed. Adnan Demircan (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 24. Krş. Thomas B. Fowler - Daniel Kuebler, *The Evolution Controversy; A survey of Competing Theories* (Birleşik Devletler: Baker Academic, 2007), 143.

²⁰ Carl R. Woese, "On the Evolution of Cells", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 99/13 (Haziran 2002), 8745. Krş. Malik, *Islam and Evolution*, 47.

başlıkta ‘Fosil kayıtları LUCA’yı nasıl ispatlıyor?’ sualine cevap olarak başka bir değerlendirme yapılmamaktadır.

Yukarıda naklettiğimiz paragrafta bulunan “*daha eski tabakalardan daha yeni olanlara doğru ilerledikçe organizmaların karmaşıklığında geniş bir artış olduğu görülmektedir*” cümlesi, evrimin ispatı açısından hiçbir şey ifade etmemektedir. Çünkü evrimi reddedenlerin aksi yönde bir iddiası zaten yoktur.

Modern devrin önde gelen ilim adamlarından Ömer Nasuhi Bilmen konuyla ilgili olarak örnek verilebilir. Bilmen, günümüzden takriben yüz sene önce ilk baskısını yapan²¹ *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserinde evrim meselesini incelerken Paleontoloji argümanını da ele almıştır. Ona göre canlılık tarihinde önce gelişmemiş sonra da gelişmiş canlıların varlık meydana çıktığı, dolayısıyla bu durumun evrimi doğruladığı şeklindeki söylem yanlıştır. Zira canlılar birbirinden bağımsız bir şekilde yaratılsa bile; önce gelişmemiş olanların sonra gitgide gelişmiş olanların ve nihayet eşref-i mahlûkat olan insanın varlık sahnesine çıkması şeklindeki bir varsayım senaryosu şaşırtıcı değildir. Böyle bir senaryoda bu canlıların mutlaka birbirinden türediğini varsaymak için hiçbir sebep yoktur. Dolayısıyla ortada evrimi ispatlayan bir şey bulunmamaktadır.²²

Önceki satırlarda Şuayb Ahmed Malik’ten yapılan iktibasta ayrıca “*Bir buçuk asrı aşkın bir süre sonra fosil kayıtları biyolojik organizmaların kademeli evrimini açığa vuran önemli deliller elde etmiştir*” denmektedir. Bu cümlemin hatalı olduğunu söylemek bir gerekliliktir. Zira yazar burada; fosil kayıtlarının “*biyolojik organizmaların kademeli evrimini*” ispatladığını söylemektedir.²³ Bu ifadeye göre; bilim adamlarının elindeki fosil kayıtları incelendiğinde, canlı türlerinin varlık sahnesine yavaş yavaş, düzenli bir sıra şeklinde çıktıkları görülmelidir. Zira türler doğal yollardan ‘evriliyor’ ise, bu doğal süreçte ani dalgalanmalarla karşılaşmayı beklemeyiz. Oysa incelediğimiz kadarıyla fosil kayıtları tam da Malik’in anlatısına zıt bir tablo ortaya koymaktadır. Bu noktada *Kambriyen patlaması* meselesine temas etmek isabetli olacaktır.

Kambriyen patlamasını kısaca tanıtmak isabetli olacaktır. Şöyle ki ilk canlıdan bugüne kadar geçen müddetin 3.5 milyar sene olduğu tahmin edilmektedir.²⁴ Bu zaman diliminin takriben 3 milyar yıllık bölümü boyunca canlı çeşitliliğinde izafi bir durgunluk yaşanmış, ileri seviyede bir değişiklik görülmemiştir. Sürecin sonuna yaklaşırken günümüze yaklaşık 540 milyon yıl kaldığında ise kompleks bünyelere sahip birçok hayvan grubu bir öncüsü olmaksızın ortaya çıkmıştır, elimizdeki fosil kayıtları bunu göstermektedir. Bu meydana çıkma süreci yaklaşık 10 milyon yıl kadar sürmüştür.²⁵

²¹ Adnan Bülent Baloglu, “Muvazzah İlm-i Kelâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/417.

²² Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 191-192, 194-195. Ayrıca bk. Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 200.

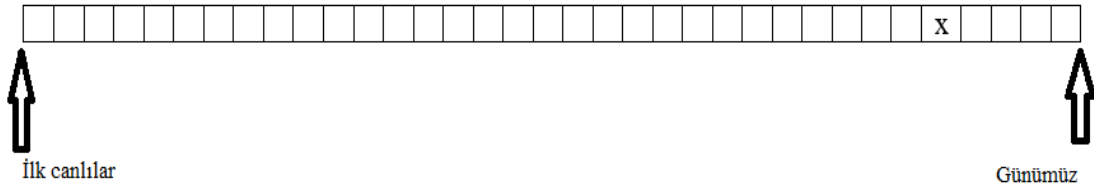
²³ “Gradual evolution of biological organisms”.

²⁴ Douglas Joel Futuyma, *Evrin*, çev. Aykut Kence vd. (Ankara: Palme Yayıncılık, 2008), 82.

²⁵ Bk. Britannica, “Cambrian explosion | Evolution, Paleontology & Geology | Britannica” (Erişim 18 Kasım 2024). Krş. Youtube, “Neo-Darwinistik Evrim ve İslam - İbrahim Çağrı Kurt” (Erişim 3 Eylül 2024).

10 milyon sene ortalama bir insan ömrü için uzundur. Ama 3.5 milyar seneye balığ olduğu söylenen canlılık tarihi için neredeyse bir an gibi kısadır. Mevzuyu daha rahat anlamak adına şu şekle bakılabilir:

Şekil 1: Canlılık Tarihi İçinde Kambriyen Patlamasının Yeri

3.5 milyar yıllık canlılık tarihini temsilen cetvelde 35 birim bulunmaktadır. “X” ile işaretlenmiş kare ise, Kambriyen patlamasının takribî yerini belirtmektedir. Fosil verilerinin çizdiği tablo yaklaşık olarak bu şekildedir.

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenen fosil verileri, **evrim yanlısı değil evrim karşıtı mantık üzerinden daha rahat açıklanmaktadır**. Neticede evrimi reddedenler ‘canlıların kademeli/gradual meydana gelişi’ gibi bir iddiada bulunmamaktadır ve dolayısıyla ani patlamalar onlar için sorun değildir. İncelemekte olduğumuz *Islam and Evolution* kitabı ise kademeli bir evrim iddiasında bulunmaktadır. Kademeli bir evrim anlatısında da (adı üstünde) ani olmayan, aşamalı süreçler beklenir. Kambriyen patlaması gibi paleontolojik veriler bu beklentiye pek de uymamaktadır.

İlginç olan, *Islam and Evolution* yazarının Kambriyen patlaması meselesinden habersiz olmayışıdır. Kitapta canlılık tarihinin genel bir anlatımından bahsedilirken bu konudan bahsedilmiş, temsili bir şekil üzerinden Kambriyen dönemi de gösterilmiştir.²⁶ Mamafih ‘Bu zaman çizelgesi evrimi kabul eden anlatıyla mı yoksa kabul etmeyen anlatıyla mı daha rahat uyuyor, hangi anlatı bu veriyi daha iyi açıklıyor’ sorusu gündeme getirilmemiştir. Şaşırtıcı bir şekilde; evrim muhaliflerinin Kambriyen üzerinden evrime yönelttiği eleştiriler hakkında kitap boyunca tek bir satır dahi bulunmamaktadır. Oysa bu mesele, fosil bilimi olan paleontoloji ile ilgili bir konudur ve Malik bu konuda evrim muhaliflerinin itirazını içeren bir başlık²⁷ dahi yazmıştır. Fakat bu başlığı okuyan okuyucu, evrim muhaliflerinin kuvvetli itirazlarını göremeyecektir.

Yukarıda özetlediğimiz verilere istinaden; Malik’in öne sürdüğü “*fosil kayıtları biyolojik organizmaların kademeli evrimini açığa vuran önemli deliller elde etmiştir*” iddiasının bilimsel açıdan hatalı olduğunu belirtmek isabetli olacaktır.

b) LUCA ile ilgisiz verileri delil getirme sorunu:

Kitapta; evrim argümanlarını konu alan “Evidence for evolution / Evrim için deliller” başlığı altındaki ilk alt başlık “Fossil record / fosil kayıtları”dır. Bu başlığın altında “Bir bu-

²⁶ Malik, *Islam and Evolution*, 23-24.

²⁷ Malik, *Islam and Evolution*, 50.

çok asrı aşkın bir süre sonra fosil kayıtları biyolojik organizmaların kademeli evrimini açığa vuran önemli deliller elde etmiştir” diyen²⁸ Malik, hemen ardından bu “deliller”e örnek olarak Pakicetus ve Tiktaalik fosillerini örnek getirmektedir.²⁹ Bu iki vaka hakkındaki evrimci anlatıyı nakleden yazar, konu hakkında ilave bir değerlendirme yapmaksızın “fosil kayıtları” alt başlığını kapatmıştır.

Örnek olarak Pakicetus fosilini esas aldığımızda, ilgili yerde yazar şöyle bir mantık yürütme yapmaktadır:

1.Mukaddime	2.Mukaddime	Netice
Balinaların kurt benzeri bir canlıdan (Pakicetus) dönüştüğünü düşündüren fosiller bulunmaktadır.	Demek ki balinalar kurt benzeri bir canlıdan dönüşmüştür.	Demek ki tüm canlılar tek bir ortak atadan türemiştir (LUCA tezi).

Tiktaalik fosili ele alındığında ise şöyle bir çıkarım yapıldığı anlaşılmaktadır:

1.Mukaddime	2.Mukaddime	Netice
Tiktaalik fosili, evrim yanlılarının beklentilerine uygun bir zaman dilimi ve morfolojide ortaya çıkmıştır.	Demek ki bazı sucul hayvanların kara hayvanlarına dönüştüğü bir olay gerçekleşmiştir.	Demek ki tüm canlılar tek bir ortak atadan türemiştir (LUCA tezi).

Yukarıdaki her iki şekilde³⁰ iki numaralı mukaddimelerin sorunlu olduğunu düşünmekle beraber asıl sorunun “netice” başlıklarında olduğunu görüyoruz. Yazar tekil örnekler üzerinden genel bir çıkarımda bulunarak hata yapmaktadır. LUCA iddiası tüm canlı türlerini kapsayan umumi bir iddiadır. Bu teze göre, örnek olarak hayvanlarla bakteriler akraba olup ortak bir kökenden soy almışlardır. Evrimin ana iddiası bu olduğuna göre, tekil değil kapsamlı verilerle ispatlanması gerekmektedir. Oysa müellifin bahsettiği Pakicetus ve Tiktaalik fosilleri tüm canlı türlerini ilgilendiren veriler değildir.

Pakicetus ve Tiktaalik fosilleriyle ilgili yazarın tüm iddialarının doğru olduğunu **varsayıl**sa bile, bu fosiller sadece o iki canlının evrim geçirdiğini ispatlar. Oysa evrim teorisinde bu iki canlıya özel bir dönüşüm öne sürülmemekte, aksine tüm canlılık tarihini kapsayan şümulü bir ‘dönüşerek türeme’ iddiasında bulunmaktadır.

²⁸ Malik, *Islam and Evolution*, 32.

²⁹ Malik, *Islam and Evolution*, 32.

³⁰ Fikirleri bölümlere taksim edip tablolastırma hususunda bize ilham veren yorum için bk. Ahmed es-Seyyid, *Eleştirel Düşünce*, çev. Mehmet Ali Kılınç (İstanbul: Beka Yayınları, 2023), 30-32.

c) Örnek getirilen fosillerle ilgili muayyen sorunlar:

Yukarıda belirtildiği üzere; Pakicetus ve Tiktaalik hakkında yazarın verdiği tüm veriler faraza doğru kabul edilse bile LUCA ispatlanmış olmamaktadır. Mamafih bu verileri doğru kabul etmek de kolay görünmemektedir. Evrimi ikna edici bulmayan araştırmacılar, mezkûr iki fosil hakkında bir takım bilimsel itirazlarda bulunmuştur.³¹ *Islam and Evolution* kitabı ise bu itirazları okuyucuya aktarmamış, sadece evrim yanlılarının söylemlerini ön plana çıkarmıştır. Biyoloji literatürüne hâkim olmayan okuyucu kitlesini yanıltacak bu tavır kitabın akademik yetkinliğine gölge düşürmektedir.

d) Evrim muhalifi itirazın anlatılmaması sorunu:

Fosillerin LUCA'yı ispatladığını belirten Malik, evrimi reddedenlerin fosillerle ilgili görüşüne de cevap vermiştir. Kitapta "The Criticisms of Evolution and their evaluation / Evrime yönelik itirazlar ve bu itirazların değerlendirmesi" başlığı³² altında evrim karşıtlarının bazı itirazları ele alınıp reddedilmektedir. Bu başlığın alt başlıklarından biri de "Objection 3 – The fossil record is gappy / İtiraz 3 – Fosil kayıtları noksandır" şeklindedir³³ ve adından da anlaşılacağı üzere evrimi reddedenlerin fosillerle ilgili itirazını içermektedir.

Zikrettiğimiz alt başlıkta konu, Nuh Ha Mim Keller isimli bir ilahiyatçı üzerinden ele alınmaktadır. İlgili görüş; "Önde gelen bir ilahiyatçı olan Nuh Ha Mim Keller, fosil kayıtlarının eksik olduğunu ve bu nedenle birçok farklı şekilde yorumlanabileceğini savunmaktadır. Buna göre her yorum en iyi ihtimalle muhtemeldir ve asla kesin değildir" şeklinde iki cümle ile nakledilmiş, hemen ardından kendisine cevaplar sıralanmıştır.³⁴ Burada kendisine reddiye yapılan Keller'ın tam olarak ne dediği anlaşılamamaktadır. Çünkü "fosil kayıtlarının noksanlığı" ifadesi birden fazla anlamda kullanılabilir. Bu söz ile:

- Evrim sürecinde türlerin dönüşmesi esnasında ortaya çıkması gereken ara formların, fosil kayıtlarında hiç bulunamadığı,
- ara formların bulunduğu ama evrimci anlatının beklentisinin çok altında kaldığı,
- fosillerin soy ağacı çıkarma konusunda eksik kaldığı,
- ara form olarak sunulan fosillerin eksik parçalı olduğu, gerçekten ara form olup olmadığının tespit edilemediği

³¹ Bu fosiller üzerinden evrimi ispat çabalarına yönelik bazı eleştiriler için bk. Evolution News (EN), "Whale of a Webinar Debuts a Delightful 'Long Story Short' Video", (24 Nisan 2020); Youtube, "What About Transitional Forms?" (Erişim 15 Aralık 2024); Youtube, "For the Sake of the Myth: The Quest for Evidence of Evolution | Ep#23 | Journey of Certainty" (Erişim 1 Ocak 2025).

³² Malik, *Islam and Evolution*, 47.

³³ Malik, *Islam and Evolution*, 50.

³⁴ Malik, *Islam and Evolution*, 50. Orijinal metin: "Nuh Ha Mim Keller, a prominent theologian, argues that the fossil is gappy, and because of this, it can be interpreted many other ways. Accordingly, each interpretation is only probable at best and never certain."

gibi birbirinden farklı anlamlar kastedilebilir. Dolayısıyla Malik, ‘Keller tam olarak ne demek istedi’ diyen okuyucuya yeterli bilgi vermeden onu eleştirmektedir. Üstelik Keller’a yapılan bu atıfta sayfa numarası da bulunmamaktadır.³⁵

İlgili başlıkta Keller’a reddiye yapılmaktadır ama okuyucu, kendisine reddiye yapılan şahsın tam olarak ne görüşte olduğunu görememektedir. Keller dışında herhangi bir evrim muhalifinin fosillerle ilgili açıklamaları da sunulmamıştır. Yani Malik, evrim muhalifi tarafı eleştirmekte ama ilgili tarafın tam olarak ne dediğini okuyucuya aktarmamaktadır.

Evrimi kabul etmeyen araştırmacılar fosiller meselesi hakkında birtakım bilimsel veriler ortaya koymakta, bu verilerin evrimci anlatı ile uyuşmadığını söylemektedir. Makalemizin konusu doğrudan bu eleştiriler olmamakla birlikte, meselenin daha iyi anlaşılması için ilgili eleştirilere çok kısa bir şekilde temas etmemiz uygun olacaktır. Evrim muhalifleri arasında; fosil kayıtlarında görülen patlamalar/explosions şeklindeki meydana çıkış olaylarının evrimci beklentilerle uyuşmadığı, ara form olarak sunulan fosil adedinin sayısal olarak az bulunduğu, oysa Neo-Darwinist beklentiye göre sayısız ara türün ve hilkat garibesinin bulunması gerektiği, bulunan fosiller arasında kahir ekseriyetin ara form şeklinde olmasının matematiksel bir zaruret olduğu, ayrıca bir canlı türünün başka türlere benzemesinin o türün fosillerini ara form yapmayacağı gibi eleştiriler görülmektedir.³⁶ Evrim argümanları hakkında yaklaşık 3 yıl kadar devam ettirdiğimiz karşılaştırmalı okumalar esnasında; evrim yanlılarının yukarıdaki eleştirilere karşı ikna edici cevaplar verdiğine rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Bu konuya özel bir başlık açmış olan *Islam and Evolution* kitabında da ikna edici bir cevaba rastlayamamaktayız. Fosiller evrime kuvvetli delil sunmak şöyle dursun, zayıf delil bile sunmamaktadır. Çünkü bu alandaki veriler, evrimin lehine değil aleyhine bir tablo ortaya koymaktadır. Hâl bu iken; *Islam and Evolution* kitabının LUCA’ya delil olarak fosilleri göstermesi ilmî bir tavır olmamaktadır.

³⁵ Malik, *Islam and Evolution*, 50.

³⁶ Evrim muhaliflerinin paleontoloji merkezli eleştirilerine örnek olarak bk. Fatih Buğra Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Bilim Felsefe ve İslam’ın Delilleriyle Eleştirisi* (İstanbul: Aktaş Yayıncılık, ts.), 58-70, 76-85; Youtube, “For the Sake of the Myth”; Youtube, “Ara form yoksa Evrim yoktur! / If there is no intermediate form, there is no Evolution!” (Erişim 15 Aralık 2024); Youtube, “رحلة اليقين ٢٨: من سرق المليون؟” (Erişim 15 Aralık 2024); Youtube, “What About Transitional Forms?”. Krş. İslam | Doğanay, “Fosiller Evrimi mi Destekliyor?” (Erişim 15 Aralık 2024).

Konuyla ilgili bir yorum olarak şu satırların naklini uygun görüyoruz:

“Fosiller somut birer nokta gibidir, bu noktaları soyut bir şekilde birleştirmek size kalmıştır. Bu noktaları evrimciler bile birbirinden farklı birleştirip farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Örneğin bugün ayakları olan ve denizin dibinde tutunarak yürüyebilen balık türleri vardır, milyonlarca yıl sonra günümüzü araştıran bir paleontolog bu balıkların fosillerine dayanarak kara canlıların 21. yüzyılda balıklardan evrimleştiği iddiasında bulunabilir. Bugün kanatları olan ve bir miktar uçabilen “uçan balık” türü yaşamaktadır. Milyonlarca yıl sonra bir paleontolog uçan balık fosillerine dayanarak kuşların 21. yüzyılda balıklardan evrimleştiği iddiasında bulunabilir. Bu iki iddia da yanlış olur, ancak bu iddiaları çürütecek bir delil bulunamaz. Binlerce yıl sonra arkeologlar bizim zamanımızı araştırırsa bir deprem sonucu evcil köpeğiyle beraber gömülmüş bir insanın kemiklerini köpeğinkininkiyle karıştırabilir, bu iki fosili aynı canlıya ait sanarak eski devirlerde insanların köpeğe benzer özelliklere sahip olduğunu iddia edebilir. Binlerce yıl sonra bir arkeolog New York’u kazıp kalıntılarını bulsa insanlığın 21. yüzyılda çok ileri bir medeniyet olduğunu düşünür, lakin bir Afrika kabilesinin kalıntılarını bulsa insanlığın 21. yüzyılda son derece ilkel olduğunu düşünür. Görüldüğü gibi fosiller ve arkeolojik buluntular hakkında kesin yorumlar yapmak neredeyse imkânsızdır.” Bk. “Fosiller Evrimi mi Destekliyor?”. Bu linkte bulunan, yürüyebilen ve uçan balık türlerine ait fotoğrafları makalemizin yer sınırı sebebiyle iktibas edemiyoruz.

2.2. Homoloji (Benzerlikler) Argümanı

Islam and Evolution kitabı, canlı türleri arasındaki benzerliği önemli bir evrim delili olarak sunar. Farklı noktalarda³⁷ benzerlik argümanını vurgulayan eser, bu argümanı *homoloji* adıyla anar.

Evrin argümanlarını sıralayan yazar, Homology/homoloji adıyla bir başlık açmış ve ilk cümlede homolojiyi “farklı türlerde ortak bir atadan dolayı var olan ortak hususiyetlerin incelenmesidir” diye tanımlar.³⁸ Ona göre bu ortak özellikler, kendisinde bulunduğu canlı türlerinin aynı atadan geldiğini göstermektedir.³⁹ Bu konudaki evrimci söylemi kısa bir şekilde savunan Malik, evrimi kabul etmeyenlerin homoloji meselesiyle ilgili cevaplarını gündeme getirmemektedir.

Esasen sorulması gereken soru çok basittir: Benzerlikler ortak atayı ispatlar mı, ispatlamaz mı? İki canlı türü arasında yüksek seviyede bir benzerlik görülürse, bu benzerliğin mutlaka ortak atadan kaynaklandığını mı ileri sürülmelidir?

Literatür incelendiğinde evrim yanlılarının bu basit soruya çelişkili cevaplar verdiği müşahade edilmektedir. Onlara göre benzerlikler ortak atayı ispatlar. Bu yüzden evrim argümanlarından bahsedilirken muayyen canlıların el-ayak ön üyelerinin kemik yapısındaki benzerlikler örnek verilir.⁴⁰ Öte yandan yine evrimci kaynaklarda bazı benzerliklerin ortak atadan kaynaklanmadığı, başka sebeplerle oluştuğu belirtilir. Ortak atadan kaynaklanmayan bu nevi benzerliklere *analoji* (*analogy*) ve *yakınsak evrim* (*convergent evolution*) gibi isimler verilir.⁴¹ Mesela şeker planörü ile uçan sincap birbirinin neredeyse aynısı denebilecek kadar benzer beden yapılarına sahip olan iki farklı türdür. Fakat evrim anlatısına göre bunlar yakın değil uzak akraba olup benzerlikleri de ortak atadan kaynaklanmamaktadır.⁴²

Sözün özü; bizzat evrimci kaynaklarda her benzerliğin ortak atayı göstermediği kabul edilmektedir. Dolayısıyla benzerliklerin evrime delil olarak sunulması mantıksız hâle gelmektedir. Bazı benzerlikleri ortak ataya delil olarak sunarken diğer bazılarını yakınsama diye isimlendirmek ve ortak atadan bağımsız görmek çelişkili bir tavır olarak görünmektedir.

Islam and Evolution kitabı, zikredilen ağır çelişkiyi görmeksizin benzerlikleri ele almış ve evrimin güçlü bir delili olarak sunmuştur. Bunu mukabil evrim muhaliflerinin hiçbir itirazını okuyucuya aktarmamış, konuyu tamamen tek taraflı bir şekilde sunmuştur. Evrim

³⁷ Malik, *Islam and Evolution*, 35-36, 50, 59, 120.

³⁸ Malik, *Islam and Evolution*, 35. Cümlemin aslı: “Biological homology is simply the study of shared features that exist in different species due to a common ancestor.”

³⁹ Malik, *Islam and Evolution*, 35.

⁴⁰ Futuyma, *Evrin*, 48-49; Silvia S. Mader - Michael Windelspecht, *General Biology* (New York: Mc Graw Hill Education, 2016), 273; Mehmet Bulgen, “Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?”, *Evrin Nedir Ne Değildir*, ed. Adnan Demircan (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 32, 35-36, 50, 59; Malik, *Islam and Evolution*, 36.

⁴¹ Konuyla ilgili bk. Understanding Evolution, “Squirrels and sugar gliders” (Erişim 15 Aralık 2024); Understanding Evolution, “convergent evolution” (Erişim 15 Aralık 2024); Youtube, “رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة” (Erişim 16 Kasım 2024); Mader - Windelspecht, *General Biology*, 273.

⁴² “Squirrels and sugar gliders” (Erişim 18 Kasım 2024).

yanlılarının bile ‘her benzerlik ortak atadan kaynaklanmaz’ dediği bir vasatta Malik’in benzerlikleri kuvvetli delil olarak sunmasını hatalı bulduğumuzu belirtmemiz gerekmektedir.

Türler arasındaki benzerlikler evrime kuvvetli delil olmak şöyle dursun, zayıf delil bile olacak veriler içermemektedir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere benzerliklerin ortak ata dışında başka sebeplerden kaynaklanabildiği bizzat evrimciler tarafından kabul edilmektedir.⁴³ Günlük hayatımızda farklı binaların aynı inşaat malzemeleri ile yapıldığını ve birbirine çok benzediğini görürüz ama bu benzerlik, o binaların birbirinden dönüşerek oluştuğu anlamına gelmez.⁴⁴ Canlılar dünyasında da benzer yapılara sahip olmak birbirinden dönüşmüş olmayı gerektirmemektedir.

Homoloji argümanındaki başka bir sorun, farklılıkların gözden kaçırılmasıdır. Türler arasında benzerlikler görüldüğünde bu benzerlikler hızlı bir şekilde ortak ataya dayandırılacaksa, o türler arasında görülen farklılıklar neye dayandırılmalıdır? Örnek olarak insan evrimi iddialarını ele alalım. İnsan ile şempanze arasındaki göreceli benzerlikler ortak ataya delil olarak görülecekse, bu iki tür arasındaki devasa farklılıklar neye delil olmaktadır? En basitinden konuşma kabiliyeti ve akıl sahibi olmak açısından iki tür arasında uçurum denebilecek farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar iki türün birbirinden bağımsız olduğuna delil olarak kabul edilmiyorsa, şekli plandaki bazı göreceli benzerlikler neden ortak ataya delil sayılmaktadır?

2.3. Genetik Argümanı

Islam and Evolution kitabında LUCA argümanları sıralanırken “Genetics/Genetik” adıyla bir başlık açılmakta ve bu başlık “Genetik, evrim için en kesin delillerden biridir” cümlesiyle başlamaktadır.⁴⁵ Bu iddialı cümleyi müteakiben genetik bilimini lego oyununa benzeterek özet bir şekilde açıklayan⁴⁶ yazar, ardından evrime delil olarak ‘kromozomal füzyon’ ve ‘psödogen’ meselelerine temas etmektedir.⁴⁷

Yazar ilk olarak kromozomal füzyon (kromozomların kaynaşması) iddiasına işaret etmektedir. Orangutan, goril ve şempanzenin 24 çift kromozom taşıırken insan türünün 23 çift taşıdığını belirtmekte, bu durumu ele alırken “şempanze ve insanların daha önceki bir atasının kromozomlarından ikisinin kaynaşmış olması gerektiğine inanılmaktadır” diyerek evrimci

⁴³ Bkz. Futuyma, *Evrime*, 48-49; Silvia S. Mader - Michael Windelspecht, *General Biology* (New York: Mc Graw Hill Education, 2016), 273; Mehmet Bulgen, “Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?”, *Evrime Nedir Ne Değildir*, ed. Adnan Demircan (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 32, 35-36, 50, 59; Malik, *Islam and Evolution*, 36; Understanding Evolution, “Squirrels and sugar gliders” (Erişim 15 Aralık 2024); Understanding Evolution, “convergent evolution” (Erişim 15 Aralık 2024); Youtube, “رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة الفضل في محاولة إيجاد دليل على نظرية التطور” (Erişim 16 Kasım 2024).

⁴⁴ Benzer bir teşbih için bk. Lee Strobel, *Hani Tanrı Ölmüştü?*, çev. Sare Levin Atalay - Reşit Şahin (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013), 76-77.

⁴⁵ Malik, *Islam and Evolution*, 35. Cümlemin aslı: “Genetics is one of the most definitive pieces of evidence for evolution.”

⁴⁶ Malik, *Islam and Evolution*, 35.

⁴⁷ Malik, *Islam and Evolution*, 37-38.

görüşün konuyla ilgili yorumunu aktarmaktadır.⁴⁸ Kromozomlarla ilgili kendi görüşünü de şöyle açıklamaktadır (vurgular bize ait):

*Şempanze ve insan kromozomları arasındaki fark, ikincisinin iki kromozomun füzyonuna sahip olmasıdır. Bu keşfin ilginç yanı; orangutanların, maymunların, şempanzelerin ve insanların kromozomlarındaki göreceli genetik benzerlikleri görmemizdir ki bu da aralarında ortak bir soy olduğunu gösteren önemli bir delildir.*⁴⁹

Müellifin zikrettiğimiz sözlerindeki mantığı şekillendirdiğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1.Mukaddime	2.Mukaddime	Netice
Eski çağlarda insan ile şempanze kromozom sayıları eşitti. Çünkü bilimsel çalışmalar füzyonu ispatlamıştır.	Demek ki insan ile şempanze ortak bir atadan gelmektedir.	Demek ki tüm canlı türleri ortak bir atadan gelmektedir.

Anlaşılabileceği üzere Malik'e göre, insan türünde daha önce var olan iki kromozom bir-biriyle kaynaşmıştır (füzyon) ve bu da insanların şempanzelerle müşterek bir atadan geldiğine delildir. Bu delillendirmenin şu açılardan yanlış olduğu görüşündeyiz:

a) Birinci mukaddimenin doğru olduğu varsayılrsa bile evrim ispatlanmış olmamaktadır

Füzyon iddialarının kesin bir gerçek olduğu farz edilirse;

- eski çağlardaki atalarımızın kromozomlarında kaynaşma meydana geldiği ve 24 çift olan kromozom adedi 23'e indiği,
- bu füzyonun yaşandığı ilk kişi/lerin ağır genetik hastalıklara yakalanmayıp yaşayabildikleri,
- kısırlık problemiyle de karşılaşmadıkları ve nesillerinin devam ettiği varsayılmış olacaktır.
- Üstelik evrimci anlatıya göre bu füzyonlu nesillerin füzyonsuz nesiller tarafından elenmeyip bilakis onları elemesi ve böylece şuan var olan tüm insanların füzyonlu genlere sahip olması gerekecektir.

Her şeyin yolunda gittiği mezkûr senaryonun hakikaten gerçekleştiği varsayılacak olursa; böyle bir durumda evrim ispatlanmış olur mu?

Cevap hayır olacaktır. Böyle bir durumda bile evrim ispatlanmış olmamaktadır. Çünkü füzyon iddiasının ortak ata ile hiçbir ilgisi yoktur. Kromozomlar arası bir füzyon/kaynaşmanın gerçekleşmesi için insanların şempanzelerle ortak bir atadan gelmeleri ge-

⁴⁸ Malik, *Islam and Evolution*, 38.

⁴⁹ Malik, *Islam and Evolution*, 38.

rekmez. İnsanoğlu müstakil bir tür olarak varlık sahnesine çıktığında da füzyon yaşanabilir. Gerçekten böyle bir füzyon yaşanmışsa bunun ortak ata ile bir ilgisi yoktur, dolayısıyla evrim delil değildir.⁵⁰ Mevzubahis füzyon iddiasının ne kadar isabetli olduğu meselesi ise ayrı bir başlığın konusudur.

b) Birinci mukaddimenin doğru olduğu varsayılrsa bile LUCA ispatlanmış olmamaktadır

Önceki maddede ileri seviyede bir varsayımda bulunarak füzyon iddialarının doğru olduğunu farz ettik. Bu faraziyede bile insan ile şempanzenin ortak atadan geldiğinin ispatlanmadığını belirttik. Ama yine de -konu daha rahat anlaşılсын diye- varsayımları daha ileri bir seviyeye taşıyalım ve *füzyonun ortak atayı ispatladığını farz edelim*. Bu durumda LUCA ispatlanmış olmakta mıdır?

Cevap hayır olacaktır. Füzyonun kesinlikle ortak atadan kaynaklandığını farz etsek bile sadece insan-şempanze ortak atası ispatlanmış olmaktadır. Oysa evrimciler sadece insanın değil, tüm canlı türlerinin ortak bir kökenden geldiği iddiasını, yani LUCA'yı savunmaktadır. Malik de LUCA'yı net bir şekilde savunmaktadır. Böyle evrensel ve genel bir iddia ise tekil örnekler üzerinden ispatlanamaz. Evrimi savunanlar, iddia alanlarını neden bu kadar geniş tuttukları sorusuna cevap vermelidir. Böyle bir cevabı *Islam and Evolution* kitabında ya da başka bir evrim yanlısı kaynakta –tüm aramalarımıza ve mukayeseli okumalarımıza rağmen- bulamadığımızı ilmî emanet açısından belirtmek durumundayız.

c) Birinci mukaddimenin doğruluğu tartışmalıdır

Evrin yanlılarının, gerçekleştiğini iddia ettikleri füzyon olayının ortak ata ile ilgisi bulunmadığını yukarıda belirttik. Bununla beraber, gerçekten böyle bir füzyonun yaşanıp yaşanmadığı da ayrı bir tartışma konusudur. Konuyu daha iyi kavrayabilmek için evrim muhaliflerinin sunduğu bilimsel itirazların da incelenmesi gerekmektedir.⁵¹

d) Füzyon argümanından ayrı olarak psödogen argümanda da bilimsel sorunlar vardır.

Evrin yanlılarının kromozomal füzyon iddialarını nakleden *Islam and Evolution* kitabı, bunun ardından evrimi ispat için *psödogen* meselesini gündeme getirmektedir. Yazar şöyle demektedir:

Ayrıca, psödogen adı verilen ve birbirini takip eden nesillere ve türlere aktarılan işlevsel olmayan genler de vardır. Bunlar, farklı hayvanların biyolojik bir soy bo-

⁵⁰ Bk. Evolution News (EN), “Chromosomal Fusion and Correcting Mistakes” (Erişim 16 Kasım 2024). Bu noktada Hasan Tevfik Marulcu'nun yorumuna atıf yapmayı faydalı buluyoruz. Ona göre; iki farklı türde kromozom adedinin aynı olması bile ortak atadan türemeyi ve soy yakınlığını ispatlamaz. Yaban tavşanı, asya antilobu ve mastreani geyiğinin kromozom sayıları insan ile aynıdır. Nikotin tütün bitkisinin kromozom sayısı ise maymunla aynıdır. Bk. Hasan Tevfik Marulcu, *İslâm Düşüncesinde İnsanın Yaratılışı ve Evrim İddiaları* (Isparta: Dilara Yayıncılık, 2021), 38-39.

⁵¹ Örnek için bk. Youtube, “Evrin Hezeyanları 4:Kromozom 2 Füzyonu” (Erişim 17 Kasım 2024); Youtube, “Evrincilerin Kromozomal Füzyon İddiaları” (Erişim 17 Kasım 2024). Krş. “رحلة اليقين ٢٣” (dk. 13:58 ve devamı). Krş. Evolution News (EN), “What I Said about Chromosomal Fusion and Why I Said It”, (Erişim 17 Kasım 2024).

yunca nasıl bağlandığını gösteren genlerdeki benzersiz tarihsel işaretler olarak hareket edebilir. İnsanlar ve şempanzeler çok benzer psödogenler taşımaktadır, bu da insanlar ve şempanzelerin ortak bir ataya sahip olduğu iddiasını daha da desteklemektedir. Dolayısıyla genetikten evrime dair önemli deliller bulunmaktadır.⁵²

Öncelikle, paylaştığımız alıntıda psödogenlerin *non-functional/işlevsiz* olarak nitelenmesini şaşırtıcı ve hatalı bulduğumuzu belirtmeliyiz. Kaynaklara baktığımızda psödogenlerin, protein kodlama işlevi taşımadığı belirtilen ve bu yüzden gen olarak adlandırılmak yerine “sahte gen/pseudo-gene” olarak isimlendirilen genler olarak tanıtıldığını görürüz.⁵³ İşlevini henüz keşfetmediğimiz bir yapıyı işlevsiz ilan etmek yerine, o yapıda bulunabilecek muhtemel fonksiyonlar üzerine araştırma yapmak daha bilimsel bir tavır olacaktır. Üstelik psödogen olarak adlandırılan genlerde işlevler keşfedildiğine dair söylemler de literatürde mevcuttur.⁵⁴

Psödogenlere işlevsiz demenin yanlışlığı bir tarafa, bu gen parçaları gerçekten ‘sahte’ ve ‘işlevsiz’ olsaydı bile evrime delil olmamaktadır. İşlevini kaybeden gen parçalarının psödogen olarak isimlendirildiği varsayımını doğru kabul ettiğimizde bile bu, insan genomunu alâkadar eden bir olaydır. Böyle bir olayın şempanze yahut diğer bir canlı türü ile akrabalığı ispatlayan bir tarafı yoktur.⁵⁵

Diğer bir noktadan bakıldığında, canlılar arasındaki benzerliklerin ortak ataya delil olmayacağı konusunda yukarıda açıklamalar yapılmıştı. Gen seviyesindeki bir benzerliğin de bu noktada herhangi bir argüman değeri yoktur.

Sözün özü; *Islam and Evolution* kitabının genetik başlığında da ilmî ciddiyetten uzak bir tavır görülmektedir. Genetik ile ilgili başlığında “Genetik, evrim için en kesin delillerden biridir” gibi iddialı bir cümle ile başlayan⁵⁶ müellifin LUCA ile ilgisi olmayan verileri sonraki satırlarda delil olarak getirmesi, bu esnada evrimci yorumları tek taraflı bir şekilde sunması, konuyla ilgili aksi yöndeki bilimsel verileri okuyucuya nakletmemesi gibi durumlar akademik ciddiyet ile bağdaşmamaktadır.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm ışığında evrime nasıl yaklaşılacağı meselesi, modern çağda din-bilim ilişkilerinin münakaşa konusu olduğu noktalardan biridir. Bu mesele ile ilgili olarak Shoaib Ahmed Malik'in *Islam and Evolution Al-Ghazâlî and the Modern Evolutionary Paradigm* (İslam ve Evrim: Gazâlî ve Modern Evrim Paradigması) adlı eseri, yakın dönemde literatüre girmiş çalışmalardan biridir.

⁵² Malik, *Islam and Evolution*, 38.

⁵³ National Human Genome Research Institute (NIH), “Pseudogene” (Erişim 17 Kasım 2024); Dilara Sönmez vd., “Sahte İsmi Haketmeyen Genler; Psödogenler”, *The Medical Journal of Mustafa Kemal University* 7/25 (30 Mart 2016), 50.

⁵⁴ Sönmez vd., “Psödogenler”, 50. Bu makalenin son cümlesi şu şekildedir (sayfa 55): “Sonuç olarak (...) sahte olarak tanımlanan ve “Psödo” sıfatını alan bu genlere, gerçek fonksiyonlarını tanımlayan yeni bir isim verilmesi gerekliliği bilim insanları tarafından tartışılmaktadır.”

⁵⁵ Mevzu hakkında bir yorum için bk. Caner Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2007), 183.

⁵⁶ Malik, *Islam and Evolution*, 35. Cümleinin aslı: “Genetics is one of the most definitive pieces of evidence for evolution.”

İlgili kitapta evrim ispatlanmış bir gerçek olarak sunulmaktadır. Yazara göre evrime karşı çıkmak bilime karşı çıkmak demektir ve nasslar yorumlanırken bu esas göz önüne alınmalıdır. Yazar, İslam dünyasında evrim görüşünü ikna edici bulmayan kişi ve kesimlere de ağır eleştiriler yöneltmektedir.

Evrime lehine sunduğu argümanlar incelendiğinde *Islam and Evolution* kitabının hatalı ve eksik bilgilere dayandığı görülmektedir. Kitap, evrim iddiasını temellendirme çabası esnasında bilimsel verilere tek taraflı bakmış, evrimi kabul etmeyenlerin bu veriler hakkındaki karşı iddialarını gündeme getirmemiştir. Akademik mantıkla uyuşması mümkün görünmeyen bu tavır, evrim görüşünün yanlış anlaşılıp anlatılmasına sebep olacaktır.

Kitap, evrimi zayıf bir şekilde bile ispatlamayan verileri delil olarak sunmuştur. Sunulan bu argümanların kuvvetli delil olmak şöyle dursun, zayıf delil olarak bile nitelenmesi isabetli değildir. Akademik ve etik değerler açısından bu tavrın sorunlu olduğunu belirtmek isabetli olacaktır.

Islam and Evolution kitabı; özelde tefsir genelde ise ilahiyat araştırmacıları için evrim hakkında bilgi verebilecek ve ufuk kazandırabilecek bir kaynak hüviyetinden mahrum durumdadır. Dolayısıyla eserin yetkin bir kaynak olarak nitelenmesi okuru yanıltıcı bir tavır olacaktır. Konuyla ilgili söz söylemek isteyen araştırmacıların daha mukayeseli ve tahkik merkezli okumalar yapması isabetli olacaktır. Öte yandan *Islam and Evolution* kitabının ilerleyen baskılarında tek taraflı biyoloji anlatımının terk edilip mukayeseli ve bilimsel bir tavrın geliştirilmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Allahverdi, Hüseyin. “Biyolojide Evrim Nedir Ne Değildir?” *Evrım Nedir Ne Değildir*. ed. Adnan Demircan. 11-46. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri Ehl-i Sünnet İtikadı*. İstanbul: Ravza Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Britannica. “Cambrian explosion | Evolution, Paleontology & Geology | Britannica”. Erişim 18 Kasım 2024. <https://www.britannica.com/science/Cambrian-explosion>
- Bulgen, Mehmet. “Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?” *Evrım Nedir Ne Değildir*. 151-188. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- EN, Evolution News. “Chromosomal Fusion and Correcting Mistakes”. Erişim 16 Kasım 2024. <https://evolutionnews.org/2022/01/chromosomal-fusion-and-correcting-mistakes-a-retrospective-on-an-old-debate/>
- EN, Evolution News. “Whale of a Webinar Debuts a Delightful ‘Long Story Short’ Video”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://evolutionnews.org/2020/04/whale-of-a-webinar-debuts-a-delightful-long-story-short-video/>
- EN, Evolution News. “What I Said about Chromosomal Fusion and Why I Said It”. Erişim 17 Kasım 2024. https://evolutionnews.org/2012/07/what_i_said_abo_1/
- Fowler, Thomas B. - Kuebler, Daniel. *The Evolution Controversy; A survey of Competing Theories*. Birleşik Devletler: Baker Academic, 2007.
- Futuyma, Douglas Joel. *Evrım*. çev. Aykut Kence vd. Ankara: Palme Yayıncılık, 2008.
- Google. “laity meaning - Google’da Ara”. Erişim 18 Kasım 2024. https://www.google.com/search?q=laity+meaning&rlz=1C1GCEA_enTR977TR977&oq=laity+meaning&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyCggAEEUYFhgeGDkyCQgBEAAYDRiAB-DIICAIQABgNGB4yCAGDEAAYFhgeMggIBBAAGBYHjIICAUQABgWGB4yCAGGEAAYFhgeMggIBxAAGBYHjIICA-gQABgWGB4yCAGJEAAAYFhge0gEIMjY5MmowajeoAgCwAgA&sourceid=chrome&ie=UTF-8
- Hasan Tevfik Marulcu. *İslâm Düşüncesinde İnsanın Yaratılışı ve Evrim İddiaları*. Isparta: Dilara Yayıncılık, 2021.
- İslam | Doğanay. “Fosiller Evrimi mi Destekliyor? | Doğanay”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.ummetedoganay.com/fosiller-evrimi-mi-destekliyor>
- Mader, Silvia S. - Windelspecht, Michael. *General Biology*. New York: Mc Graw Hill Education, 12. Basım, 2016.
- Malik, Shoaib Ahmed. *Gazzâlî ve Modern Evrim Paradigması*. çev. Mehmet Bulgen. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2024.
- Malik, Shoaib Ahmed. *Islam and Evolution Al-Ghazâlî and the Modern Evolutionary Paradigm*. New York: Routledge, 2021.
- NIH, National Human Genome Research Institute. “Pseudogene”. Erişim 17 Kasım 2024. <https://www.genome.gov/genetics-glossary/Pseudogene>
- Sarper, Fatih Buğra. *Teistik Evrim Düşüncesinin Bilim Felsefe ve İslam’ın Delilleriyle Eleştirisi*. İstanbul: Aktaş Yayıncılık, ts.

- Seyyid, Ahmed. *Eleştirel Düşünce*. çev. Mehmet Ali Kılınç. İstanbul: Beka Yayınları, 2023.
- Sönmez, Dilara vd. “Sahte İsmi Haketmeyen Genler; Psödogenler”. *The Medical Journal of Mustafa Kemal University* 7/25 (30 Mart 2016), 50-55. <https://doi.org/10.17944/mkutfd.62254>
- Strobel, Lee. *Hani Tanrı Ölmüştü?*. çev. Sare Levin Atalay - Reşit Şahin. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.
- Sümer, İdris Sami. “Evrım Düşüncesinin Türkçe Kur’ân Meâline Yansıması ‘Kur’ân’ı Hakim Meâli’ Özelinde Bir İnceleme”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim 2024), 513-538. <https://doi.org/10.31121/tader.1489383>
- Taslaman, Caner. *Evrım Teorisi Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2007.
- TDK, Türk Dil Kurumu. “Türk Dil Kurumu | Sözlük”. Erişim 23 Ağustos 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Understanding Evolution. “convergent evolution”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://evolution.berkeley.edu/glossary/convergent-evolution/>
- Understanding Evolution. “Squirrels and sugar gliders”. Erişim 18 Kasım 2024. <https://evolution.berkeley.edu/examples-of-analogies/squirrels-and-sugar-gliders/>
- Woese, Carl R. “On the Evolution of Cells”. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 99/13 (Haziran 2002), 8742-8747. <https://doi.org/10.1073/pnas.132266999>
- Youtube. “Ara form yoksa Evrim yoktur! / If there is no intermediate form, there is no Evolution!”. Erişim 15 Aralık 2024. https://www.youtube.com/watch?v=_fjX_myWd8s
- Youtube. “Evrım Hezeyanları 4:Kromozom 2 Füzyonu”. Erişim 17 Kasım 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=po2U09iCAyw>
- Youtube. “Evrımcilerin Kromozomal Füzyon İddiaları”. Erişim 17 Kasım 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=rhIswi69UdU>
- Youtube. “For the Sake of the Myth: The Quest for Evidence of Evolution | Ep#23 | Journey of Certainty”. Erişim 1 Ocak 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=H4cogva1mOU>
- Youtube. “Neo-Darwinistik Evrim ve İslam - İbrahim Çağrı Kurt”. Erişim 3 Eylül 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=eQnSdocnUXk>
- Youtube. “What About Transitional Forms?”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=xh21-K91V3c>
- Youtube. “رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة الفشل في محاولة إيجاد دليل على نظرية التطور”. Erişim 16 Kasım 2024. https://www.youtube.com/watch?v=syJw8TjFi_U
- Youtube, “رحلة اليقين ٢٨: من سرق المليون؟”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=4-8hu6Tmi4k>